

Entrevista a Teun A. Van Dijk

"La llibertat de premsa és una llibertat d'elits"

El professor catedràtic de la Universitat d'Amsterdam Teun A. Van Dijk, considerat un dels precursors i dels màxims exponents de l'Anàlisi Crítica del Discurs, ens convida a reflexionar i a descobrir el nivell de compromís dels mitjans de comunicació amb la societat, des d'una visió desmitificadora i de denúncia.

Quan se li demana una definició de l'Anàlisi Crítica del Discurs (ACD) acostuma a subratllar que no és una metodologia, sinó una posició davant del discurs per desemascarar els abusos de poder. Però, en l'abús de poder no hi ha connivència amb la mentalitat, amb els prejudicis del lector? Com actua l'empresa periodística, o el periodista concret quan canalitza el discurs, sobre les mentalitats?

Fa cent anys, o fins i tot només cinquanta, era possible escriure certes opinions que ara ja no tenen cabuda. Avui, la premsa en general sap que no pot manifestar certs prejudicis obertament. El que s'escrivia sobre les dones a la premsa espanyola dels anys seixanta ara seria impensable. A Espanya, la transició va fer canviar el discurs referit a les dones. A Holanda, el canvi potser es va donar una mica abans.

El periodista reproduïx els prejudicis, i ho fa aplicant al que escriu a la premsa allò que s'entén en sociologia com a *sentit comú*. Per exemple, deixant palès que la gent que ha nascut i viscut aquí té prioritat respecte als que acaben d'arribar. Perquè aquest *sentit comú* no accepta que el que acaba d'arribar tingui dret immediatament a una casa i a una feina, encara que la majoria de les persones no s'atreveixin a posar-ho de manifest. Per a la majoria, això no té a veure ni amb racisme ni amb sexisme ni amb cap discriminació.

Seria molt complicat escriure sobre el que passa a partir d'una visió del món diferent de la que té la majoria. El periodista no pot parlar des d'un món on hi ha una presumpta igualtat total, on tothom gaudeix dels mateixos drets. Per això, trobem moltes notícies i comentaris on persisteix un sistema més o menys implícit de prejudicis "acceptables" que estan d'acord amb el *sentit comú* de la majoria.

Quina és la clau per descobrir-los?

Es manifesten a les notícies i a les seves estructures. Primerament, sabem que hi ha coses que pots dir i coses que no. I coses que es diuen i coses que es silencien. Per exemple, si analitzem les notícies que parlen sobre immigració trobarem que habitualment mostren contextos de violència, d'actuacions de la policia, de criminalitat. En canvi, la premsa no explica com els africans contribueixen a la cultura del país, a la prosperitat. Ho he pogut comprovar sistemàticament en la premsa d'Holanda i d'Anglaterra i ho corroboro amb les impressions que he extret de la lectura de la premsa espanyola, tot i que en aquest darrer cas no tinc dades estadístiques.

Del seguiment de la premsa es desprèn, fent un càlcul aproximat, que setmanalment apareixen uns vint o trenta articles sobre immigració a *La Vanguardia*, *El País* i *El Mundo*. No recordo haver-me trobat mai que cap d'ells parlés favorablement de la contribució a què ara em referia.

Així, doncs, els prejudicis de què parla i el *sentit comú* que els sosté, com s'actualitzen o es renoven, a través del discurs de la gent normal i corrent o bé amb el discurs del poder?

Les notícies no només confirmen els prejudicis, sinó que ajuden a construir-ne de nous. Els nous valors s'introdueixen a través d'un debat social, amb diversos corrents, tots ells relacionats amb els grups de poder. També hi ha excepcions: per exemple, si aparegués un gran grup d'immigrants que s'organitzés bé, podria tenir accés als mitjans de comunicació locals i canviar o corregir alguns dels prejudicis.

En la premsa d'àmbit general, les estructures o la selecció de temes són només una part de la qüestió, perquè hi compta també tot el procés de fabricació de la notícia. Al periodista que cobreix una informació referida a un conflicte se l'envia en primer lloc a la policia, i no sempre se li demana que pregunti al grup que l'ha protagonitzat. Avui hi ha una carta al director de *El País* d'un argentí. És un cas excepcional, perquè les fonts dominants són les que les elits controlen.

(http://www.elpais.es/diario/opinion/cartas/index.html?d_date=20020130)

A més, els diaris demanen opinions a unes quantes persones, que són les que sempre tenen prioritat.

Quin criteri considera coherent d'aplicar per decidir què és notícia i què no ho és?

S'hauria d'aplicar un criteri ètic segons el qual es considerés notícia allò que produeix més dolor a la gent. Aquí, a Espanya, el que produeix més dolor en aquest moment és, segurament, la violència domèstica. No es tracta només que s'assassinin unes 50 dones l'any, sinó que hi ha milers de dones i nens que pateixen diàriament formes de violència de tot tipus. Parlem de milers de dones que pateixen terrorisme psicològic.

El terrorisme d'ETA és important per a tothom, és terrible, però no és comparativament tan important com el terror amb què viuen moltes dones, perquè aquest és molt més amagat, molt més negat, molt més silencià. Sobta, per això, que només s'usi el mot "terror" per parlar d'ETA, quan és molt més punible el terror contra les dones. I els diaris no parlen en aquests termes.

En quina mesura, doncs, la informació que escull i publica la premsa actual d'avantguarda cap a una societat més solidària? Col·labora la premsa amb el progrés social?

Hi ha matisos. *El País*, per exemple, manté ara una campanya contra la violència domèstica. Sobre això, vam realitzar un treball d'anàlisi comparativa entre la premsa espanyola i la del Brasil, Colòmbia i Xile, que posava de manifest que l'espanyola és la que més se'n preocupa. També he pogut comprovar que la premsa holandesa no en parla habitualment.

Aparentment, en el cas de *El País* és un tema de preferència, tot i que es tracta d'un diari molt masculí, ja que la majoria dels periodistes que hi treballen en els càrrecs més destacats són homes. Les especialistes afirmen que aquesta no és una manera perfecta de tractar i enfocar el problema, però s'hi entreveu molt bona intenció. En canvi, d'altres temes de gènere, com els que tenen a veure amb la situació social de la dona, se'n parla molt menys. I seria encara més difícil que es pogués tractar sobre la situació laboral de la dona dins de l'empresa d'*El País* o de qualsevol altre diari.

Certament, els diaris parlen dels problemes socials sense fer cap introspecció, ni fer pública una autocrítica...

A la premsa holandesa no recordo haver trobat ni un sol article que parlés del racisme en la mateixa premsa, i aquí tampoc no en recordo cap cas. Ni tampoc es parla gaire de res que tingui a veure amb el propi diari. És a dir, la premsa no sol reconèixer que és part de la reproducció del sexisme o del racisme.

Quant al cas de la immigració, el problema no rau en el fet que no hi hagi immigrants en la direcció dels diaris -els que hi treballen hi són per netejar les oficines-, sinó que tampoc no hi ha periodistes especialitzats per contrarestar la manca de coneixement respecte a la cultura, la història o la societat dels grups d'immigrants. Sí que hi ha especialització en economia, en esports, en política, però les elits de la premsa no entenen que caldria contractar periodistes procedents de la immigració. Les elits de la premsa tenen una llarga llista de prejudicis elitistes respecte a la immigració, com ara que no parlen bé la llengua, que no tenen cultura, etc., i així es reproduïx la idea que nosaltres som millors.

D'altra banda, les elits viuen i treballen amb dones i les coneixen molt. No s'entén, per tant, per què no parlen de la situació de la dona a la premsa amb més coneixement de causa.

Consegüentment, els prejudicis són les veritables fronteres, que són mentals, no són geogràfiques ni lingüístiques, no són físiques, perquè no responen a una realitat contrastada...

Les elits menyspreen els grups minoritzats amb els mateixos prejudicis que la gent corrent. Per això, ni les dones ni les persones provinents de la immigració tenen gaires possibilitats d'accedir a una feina en la premsa com a periodistes, com a especialistes o com a comentaristes. El periodisme està fet en gran part per homes blancs. Lògicament, ni la formació, ni la credibilitat, ni la variació, ni la diversitat de les notícies no tenen res a veure amb com és la gent del carrer.

Una altra forma de negar l'accés a les minories és la no publicació dels comunicats que aquestes comunitats elaboren, o bé perquè no els consideren importants informativament parlant o bé perquè troben que la informació és esbiaixada.

Suggeria abans que la televisió --especialment la local, si més no-- és, o pot ser, més oberta i sensible a la incorporació de veus d'altres procedències que no pas la premsa. Ho són potser també, en menor mesura, les cadenes de ràdio i televisió públiques generalistes, encara que el tractament de les minories és potser més frívol i superficial. Com ho veu?

A Barcelona i a Amsterdam les televisions han estat les primeres a incorporar cares fosques. El diari és com el baluard de la tradició, com la universitat, per cert. Els periòdics són, de tots els grups elitistes, els més resistents al canvi. Ni els negres ni les dones ocupen alts càrrecs ni als periòdics ni a la universitat. A Amsterdam, a Humanitats hi ha uns 50 catedràtics, dels quals només 5 són dones, mentre que el 70% dels estudiants ho són.

Deia que la televisió és diferent a la premsa. És més popular i consegüentment hi ha més canvi, i el progrés es produeix més ràpidament. La televisió és un mitjà per a tota la gent, per tant, el que és important per a tothom és important per a la televisió. En canvi, per a la premsa, no. És una minoria la que llegeix i el periòdic es fa per a ella, per a les elits.

Mentre que la funció de la premsa és informar i inculcar, la televisió és un entreteniment en un 90%. També les notícies han de divertir, perquè si l'audiència no es distreu escull un altre canal. En canvi, és complicat que algú compri i pugui llegir cada dia diversos diaris.

Així, doncs, el tractament de la violència domèstica o de la immigració a la televisió és diferent perquè no pretén només informar. Pot, per exemple, mostrar gent immigrada. Però serà gent concreta, no taules estadístiques.

És, doncs, una qüestió de funció social complementària, d'audiència, de mercat?

A Amsterdam, la meitat de la joventut prové de la immigració, i això fa necessari que es facin programes amb ells, perquè el 50% de l'audiència pertany a aquest sector. L'avantatge de la televisió és que dona l'oportunitat d'explicar el que li passa a un immigrant, directament. O que els podem veure participar en concursos. Hi ha, també, una certa presència d'immigrants en notícies i en programes locals, com aquí a Barcelona, que BTV fa noticiaris amb gent de minories, amb periodistes marroquins. En canvi, l'accés als programes d'informació de la televisió generalista està més controlat.

Una altra dada que caldria comentar és que la publicitat, almenys a Amsterdam, va ser la primera que va mostrar una cara negra, i d'això fa 25 anys. El mercat a Amsterdam aleshores ja era d'un 50% de gent no blanca. Per als publicistes era lògic, doncs, mostrar la diversitat del mercat a qui es dirigia.

I la ràdio?

La ràdio té més oportunitats que qualsevol altre mitjà de fer coses noves, és el mitjà de comunicació més avançat en tots els sentits. El que mai es pot llegir publicat a la premsa ni veure a la televisió es pot dir a la ràdio. Té moltes hores d'emissió i això fa que hi càpiguen moltes coses, moltes entrevistes. Molta gent corrent passa cada dia per la ràdio.

La televisió té un paper molt diferent del de la ràdio en el canvi cap a la societat multicultural. La ràdio té a veure amb el fet que es tracta d'un mitjà audiovisual, i també amb la diversió. Per això, els grups, com els joves, que necessàriament han d'aparèixer a la televisió com a protagonistes, mai no apareixen a la premsa d'aquesta manera. La televisió mostra només a nivell molt bàsic la gent que participa en la vida social. Però això ja és molt important, perquè la premsa no ensenya gaire com viu la gent. La televisió és, doncs, un canal molt més innovador, però al mateix temps molt més superficial, només pot mostrar.

El mite, doncs, de la televisió com a gran enemiga dels valors, davant del respecte generalitzat cap a la premsa...?

Depèn, perquè a *El País* trobaràs cada dia informació sobre el maltractament a les dones. El diari podria tenir, com en aquest cas, un paper importantíssim. En canvi, el tractament en la televisió no és tan profund, perquè simplement no seria divertit. Hi pot haver una història concreta, la d'una dona concreta que presenta una història. Tot plegat com en una pel·lícula, però que és seguida per tres milions de persones. Per tant, entre premsa i televisió hi ha un joc complementari, del qual caldria investigar quin és el rol que els pertoca en el canvi i la crítica social.

El diari és per a les elits, és el reflex de les seves opinions, pensaments, coneixements, etc. Les elits no veuen la televisió, potser mitja hora al dia, perquè han de treballar. Si vols influir sobre molts, has de fer un programa de televisió, la teva influència quantitativa serà enorme, però poc profunda. Potser aconseguiràs que algú tracti millor la dona, això ho pots fer a través de la televisió. Però per fer que les estructures canviïn, ho hauràs de fer a través del periòdic. Per convèncer Aznar, hauràs de fer articles a la premsa regularment, denunciant les actituds del govern espanyol respecte a la immigració, per exemple. Hi hauràs de fer una campanya. I

si l'elit li dóna suport i la fa seva, amb els mitjans de què disposa, potser aconseguirà algun canvi significatiu.

És molt més relativa del que sembla, per tant, la influència que tenen els mitjans de comunicació en la nostra manera de pensar i de viure com a ciutadans d'un país concret?

La influència de la televisió, per exemple, només és constatable a partir del que la gent fa o diu. No és tan fàcil influir en la gent. Només ho és en alguns casos, quan el contrast amb la realitat no és possible. Hi ha massa contraexemples respecte a la hipotètica influència dels mitjans de comunicació, molts temes sobre els quals la majoria de les persones pensen de manera diferent de com ho expliquen els mitjans. Les persones viuen experiències diferents del que s'explica oficialment, com aquells que han viscut o viuen en règims totalitaris (l'antiga URSS, Cuba, Xile, etc.). La majoria dels que vaig conèixer a Polònia, a Rússia o a Romania pensaven de manera rotundament diferent de l'opinió emesa pels mitjans de comunicació. Si fos cert, doncs, que els mitjans de comunicació són tan poderosos i controlen el nostre pensament i manera de comprendre el món, tot Europa oriental pensaria el mateix i seria comunista.

Cal dir, però, que alguns tòpics sí que són molt influents. Quan la gent no té cap informació alternativa i si les seves experiències quotidianes no són inconsistentes amb el que diuen els mitjans, en principi es tendeix a creure'ls. En general, la gent creu tot el que es diu sobre informació internacional, però sobre la realitat pròxima no, en aquest cas la influència no és tan possible.

Depèn, doncs, totalment del context. Perquè la influència té a veure amb el missatge, però també amb el context del missatge. El context pot negar totalment el contingut i la percepció del missatge. Això ho saben perfectament els polítics, que tot i comptar de vegades amb tots els mitjans, constaten que hi ha molta gent que opta per una alternativa. La influència dels mitjans no és directa, és més subtil, més estructural.

Quin és el silenci més contundent dels mitjans de comunicació?

Hi ha diversos silencis. L'ecologia, per exemple, ha estat un èxit. Jo no conec cap moviment social que hagi tingut tan d'èxit com el moviment ecològic. Tothom està d'acord que el món verd està bé. Sobre les dones, hi ha un relatiu èxit, perquè les coses canvien molt a poc a poc, però el canvi es constata. Sobre racisme, en aquest moment l'equilibri és negatiu, però hi ha bones intencions per part de la premsa. Ara mateix, a Europa hi ha una tendència a la dretanització: Holanda, Escandinàvia, i el sud d'Europa estan contra la immigració, però continua havent-hi un cert consens que el racisme no és bo.

Però si penso en l'11 de setembre, en la guerra de l'Afganistan i en tot el debat generat al respecte, tant a la premsa estrangera com a la d'aquí, diria que el que és totalment tabú a la premsa occidental d'avui és el pacifisme conseqüent i radical. No he llegit a la premsa un sol article que expliqui per què tenim un exèrcit: per què necessitem pagar cada any milions i milions de diners per mantenir exèrcits que simplement no serveixen per a res i, en canvi, són la cosa més perillosa del món respecte a les persones, respecte a l'ecologia, etc. Si ningú tingués exèrcits no caldria que ens defenséssim de ningú, perquè ningú ens podria atacar amb les seves armes. Pots dir que hi ha terroristes. Però si a Israel no hi hagués un exèrcit per reprimir els palestins, els terroristes no tindrien cap sentit. O bé contra ETA. Però contra ETA s'hi envia la policia, no l'exèrcit. L'exèrcit és la cosa més cara del món i és la que produeix les conseqüències més negatives sobre la gent: opressió, marginació, etc.

Avui he llegit que George Bush planeja invertir més en despeses militars, amb l'excusa que s'ha d'augmentar la defensa. <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/02/20020204-1.html>

I el mateix passa aquí a Europa. És il·legal argumentar que un país necessita homes per matar-ne d'altres, em sembla increïble! Però la gent no ho pensa. Miri, un exemple molt concret: fa tres dies vaig llegir al diari un article sobre el tracte que reben els presoners a Guantánamo. El ministre de defensa dels EUA, Donald Rumsfeld, el justifica argüint que els presoners són molt perillosos, perquè estan entrenats per matar. És cert, però cap periodista li pregunta: "I nosaltres?, com definiria els militars que tenim? No estan entrenats per matar? Quina és la diferència entre aquests presoners i els nostres militars?" Cap d'ells no li fa aquestes preguntes tan òbvies.

En cap país l'exèrcit és tema de debat, és el tema més tabú per a la premsa i també per a tots els mitjans de comunicació, *the toys of the boys*. Els militars estan fora de discussió, perquè els necessitem pressuposadament per defensar-nos, formen part de l'orgull nacional i els presenten com si tinguessin com a única missió la d'ajudar la població, com ara a l'Afganistan. Però aquesta ajuda seria innecessària si no hi hagués hagut exèrcits que destruïssin el país. El mateix passa amb la producció d'armament, és la mateixa cosa. És tan normal que produïm armes? Quan parlem de terrorisme caldria preguntar-se també qui arma el terrorisme. Als mitjans, quan es parla de conflictes concrets sempre hi ha una part del conflicte que no es tracta. Hi ha un consens internacional perquè el pacifisme crític i radical no sigui tractat als mitjans de comunicació. Algunes de les discussions que hi va haver a Holanda als anys 70 van passar de moda. I aquí ha passat el mateix amb la professionalització de l'exèrcit.

També a Internet hi ha aquests silencis? No és Internet més democràtic temàticament?

A Internet també hi ha una contradicció, com dèiem al principi respecte a la premsa. Té dues cares. D'una banda, és un mitjà que arriba més fàcilment a les elits. Les dones emigrants marroquines no hi tenen accés, però tampoc en tenen a la premsa. Internet temàticament és positiu, perquè hi ha més possibilitats per a la gent o per als grups que tenen temps o diners per invertir-hi. Internet obre possibilitats, tant en aspectes bons com en dolents. També els neonazis, els racistes, els feixistes, els exèrcits, els pornògrafs, tots ells també tenen accés a Internet. No hi ha control de la distribució de la pornografia com no n'hi ha sobre la informació generada pels neonazis. Als EUA hi ha una llibertat de premsa respecte a alguns temes, que permet l'accés a opinions o informacions que ara també es poden seguir des d'aquí, i que abans no.

L'altra cara és que les grans companyies són les que realment tenen el control sobre Internet, perquè tenen més capacitat de reclam: Terra, Microsoft, Telefónica, etc. *El País* té una gran audiència a Internet, però no l'hi tindrà mai, en la mateixa mesura, un petit periòdic d'esquerra. Per tant, continuen sent els grans conglomerats de la comunicació els que controlen, a la pràctica, també Internet. Per això, requereix molt més esforç trobar precisament la pàgina d'un grup de gent d'Austràlia que s'ocupa d'aquell tema que t'interessa i que està tractat amb rigor, que no pas altres coses que no et mereixen cap confiança o que no comparteixes.

Res a fer, llavors?

Internet podria ser millor, però hi hauria d'haver un cert control, com en altres mitjans, perquè no tot s'hi val. Jo no estic del tot d'acord amb Chomsky, que creu, com la majoria dels nord-americans, en la llibertat total de la premsa. Jo no hi crec, perquè la premsa és un instrument del poder i de les elits, i limitar aquest poder si és necessari no té perquè ser dolent. No crec

que s'hagin de poder publicar a la premsa textos racistes, ni que la televisió hagi de donar per bons discursos d'aquesta mena.

El gran problema és com evitar que si es posen límits per un costat, les elits no aprofitin per limitar altres discursos, com de fet ja passa amb el discurs d'esquerra. A Europa no hi ha premsa d'esquerra: a Espanya no n'hi ha cap, a Holanda tampoc; tant a Itàlia *L'Unità*, com a França *L'Humanité* gairebé no tenen força. I a Amèrica Llatina, gairebé tampoc. Els empresaris no inverteixen, si no és a la premsa de dretes. A Xile es dóna el pitjor dels casos: no es pot llegir ni tan sols un diari com *Clarín* d'Argentina, o com *Le Monde* a França. A Xile només pots trobar *El Mercurio*, que és un diari pinotxetista de dreta, pro Opus Dei, amb un discurs on preval la veu de l'empresari imposada contra el *maputxe*. En fi, és el periòdic oficial de Xile. Per tot això, molts intel·lectuals opinen que si posem límits a Internet perdrem una cosa més important, que és la llibertat. No hi estic d'acord. La llibertat per a qui? Per a les elits, que volen la llibertat. Però per a totes les dones, els emigrants, les minories que són discriminades i marginades per les elits, per a ells no. Ells no hi tenen veu. La llibertat de premsa és una llibertat d'elits, i la llibertat d'Internet és també una llibertat d'elits. Lògicament, les elits, professors i intel·lectuals, per exemple, no volen cap limitació per dir el que volen. Però a qui no té accés a Internet tant li fa.

Jo diria que la mateixa llei que hi ha per a la resta de mitjans l'hauria de complir Internet, perquè és un mitjà com qualsevol altre. I no es tracta de limitar la llibertat, sinó d'eliminar formes terribles de desigualtat.

Entrevista realitzada el dimecres 30 de gener de 2002

Mavi Dolç Gastaldo

Professora del Departament de Filologia Catalana (UAB)

Membre de l'Observatori sobre la Cobertura informativa de Conflictes (OCC)